

OD REDAKCJI

Na czym polega fenomen ogromnej popularności współczesnej powieści kryminalnej? Na to pytanie próbują sobie odpowiedzieć zarówno autorzy, czytelnicy, jak i podążający za aktualnymi trendami na rynku wydawniczym badacze literatury popularnej. Europejczycy, wychowani na tradycyjnej angielskiej powieści dedukcyjnej¹ i amerykańskim *crime story*, nie oczekiwali po tak zwanym gatunku niskim niczego więcej niż zgrabnego wypełnienia jednego z oczekiwanych schematów, na tyle skonwencjonalizowanych, że Stanko Lasić² w 1973 roku podjął się próby określenia jego podstawowych wyróżników, które następnie ujął w strukturalistyczne ramy. Od tego czasu w kryminale zmieniło się wiele. Drogowskaz, jaki postawił miłośnikom gatunku chorwacki badacz, nadal obowiązuje, ale wątki drugoplanowe, konteksty regionalne i etniczne, wreszcie świat odległej historii, obserwacje zjawisk socjologicznych i kulturowych oraz coraz częściej pojawiający się na kartach tych utworów komizm spowodowały, że ten gatunek powoli, aczkolwiek systematycznie zaczął wypierać z rynku inne gatunki literatury popularnej. Coraz częściej spotyka się opinie, że jest to nowa forma przekazywania informacji społecznych i że w przypadku kryminału mamy do czynienia z powieścią, która powinna realizować ważne funkcje i misje społeczne w tym zakresie. Także cieszący się dużym powodzeniem kryminał retro (zanalizowany przez Wolfganga Bryllę), odwołujący się do czasu minionego, nie jest wolny od różnego rodzaju przesłań o charakterze społecznym. Pewne jest, że czytelnik sięgający po ten gatunek szuka w nim coraz to intensywniejszych wrażeń, nie tylko rozrywkowych. Autor, nie chcąc tracić kontaktu z odbiorcą, a także ze względów marketingowych, korzysta z modnego gatunku, choć czasem nie do końca czuje się wygodnie w jego ramach. Może właśnie dlatego obserwujemy wysyp kryminalnych trawestacji, palimpsestów i kolaży przybierających formę

¹ Właściwie abdukcyjnej. Abdukcja to przeciwieństwo dedukcji. Z wniosku wyciągamy informacje o warunkach wstępnych. Zob. M. Urbański, *Rozumowanie abdukcyjne. Modele i procedury*, Poznań 2009, s. 21.

² S. Lasić, *Poetyka powieści kryminalnej. Próba analizy strukturalnej*, tł. M. Petryńska, Warszawa 1976.

specyficznego literackiego recyklingu, w którym mamy do czynienia z powtórzeniem i powrotem do starych dobrze znanych konwencji, ale przy udziale elementów nowych, doskonale wpisujących się w naszą współczesność. Z drugiej strony profesor Tadeusz Żabski, notabene recenzent niniejszego tomu, podważa obecność w kryminale formuły ciągłej gry z konwencją:

Każdy niemal autor wyraża przekonanie, że w omawianych utworach następuje „gra z konwencją”, ale tych „gier” nie identyfikuje jednoznacznie; pamiętajmy, że powieść kryminalna jest gatunkiem najbardziej skodyfikowanym i mało jest tu miejsca na odmiany.

Zatem po raz kolejny w literaturoznawstwie powraca pytanie, jak daleko można odejść od schematu, aby nadal mówić jeszcze o gatunku fabuły kryminalnej i czy współczesna hybryda powieściowa nadal jest jeszcze inkarnacją dawnej powieści detektywistycznej.

Nie bez znaczenia dla rozwoju współczesnego kryminału był międzynarodowy sukces tzw. „skandynawskiej powieści kryminalnej”. Polscy twórcy w latach dziewięćdziesiątych także na nowo spróbowali stworzyć rodzimą powieść kryminalną mającą szanse na zaistnienie w świecie. I okazało się, że było to myślenie słuszne. O polskim kryminale pisze dziś na przykład „New York Times”³. Obserwując nasz rynek, można zauważyć, że popularność takich twórców jak prekursorka polskiego kryminału współczesnego Joanna Chmielewska, a następnie Marek Krajewski, Mariusz Czubaj, Zygmunt Miłoszewski, Marcin Wroński, Katarzyna Bonda, Gaja Grzegorzewska, Marta Zaborowska czy Joanna Jodełka sprowokowała i zainspirowała pisarzy zajmujących się dotychczas literaturą z wyższej półki do twórczych gier w obrębie tego gatunku. I tak przygody z powieścią kryminalną spróbowali: Olga Tokarczuk, Joanna Bator czy bawiący się gatunkiem Marcin Świetlicki. Być może duży wpływ na powodzenie tego typu literatury w Polsce miały nobilitujące ją nazwiska dwóch pisarzy – uczonych: Krajewskiego, filologa klasycznego i językoznawcy, oraz antropologa Czubaja, autora pionierskiego opracowania *Etnolog w mieście grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*⁴. Nie bez znaczenia było również, może wynikające z przypadku, niemniej profesjonalne podejście Ireneusza Grina i jego kolegów do promowania literatury kryminalnej. Powstanie Stowarzyszenia Miłośników Kryminału i Powieści Sensacyjnej „Trup w Szafie”, przyznawana przez nie Nagroda Wielkiego Kalibru oraz towarzyszący temu wydarzeniu Międzynarodowy Festiwal Kryminału we Wrocławiu przyczyniły się znacząco do popularyzacji tej odmiany powieści. Wśród stron internetowych pojawiły

³ G. Brownell, *Move over Scandinavian Noir, Here Comes the Polish Gumshoe*, „The International New York Times” 20.03.2014.

⁴ M. Czubaj, *Etnolog w mieście grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*, Gdańsk 2010.

się portale kryminalne z konkursami i blogami dotyczącymi tej tematyki. Niemalą udział w promocji gatunku miały również media tradycyjne, co nie pozostało bez wpływu na sceptycznie nastawionych i bardziej konserwatywnych odbiorców.

Postanowiliśmy i my, organizatorzy międzynarodowej konferencji dotyczącej powieści kryminalnej „Kryminał. Między tradycją a nowatorstwem”, zając się analizą tego niezwykle popularnego dziś gatunku. Temat spotkał się z zainteresowaniem i Zieloną Górę odwiedziło w ciągu dwóch dni ponad pięćdziesięciu naukowców, dla których refleksja nad kryminałem okazała się ważna i inspirująca. Prelegentom zaproponowano bardzo obszerną listę tematów. Interesowały nas początki literatury kryminalnej jako powieści detektywistycznej, formy i odmiany gatunku, sposoby konstrukcji kryminalnej intrygi, realia i sceneria, czyli to wszystko, co składa się na krajobraz świata zbrodni w znaczeniu zarówno przestrzennym, jak i antropologicznym. Pojawiły się także szeroko pojęte konteksty oraz funkcje i kreacje postaci ze szczególnym uwzględnieniem i usytuowaniem w świecie przedstawionym osoby detektywa jako nowego typu bohatera literackiego. Szerokie spektrum poruszanych tematów odzwierciedla współczesne zainteresowania badawcze. Sądzić można, że wróży to dobrze tej tworzącej się, nowej dziedzinie badań historycznoliterackich, antropologicznych i kulturowych. Efektem dwudniowej konferencji jest trafiająca właśnie w ręce czytelnika monografia.

W polu naszych zainteresowań umieściliśmy i poddaliśmy naukowej refleksji przemiany, jakim ulegała współczesna powieść kryminalna w literaturze polskiej i powszechnej, będąca często ważnym materiałem dla badań zarówno w obszarze społecznym, politycznym, jak też w znaczeniu tekstu kultury, odsłaniająca również swoje pogranicze literackie i gatunkowe. Przedmiotem rozważań uczyniliśmy także teorię kryminału, a zwłaszcza nowe taksonomie i klasyfikacje gatunkowe. W obręb dyskursu konferencyjnego wpisaliśmy przekształcenia, jakim ulegała współczesna powieść kryminalna istniejąca w powojennych odmianach PRL-u oraz ta powstała po roku 1989, a sięgająca zapomnianych obszarów retroświatów i funkcjonująca jako tak zwana hybryda powieściowa, dla której intryga kryminalna to częstokroć tylko pretekst do ukazania nowych tematów o charakterze rozrachunkowym czy też ważkich problemów współczesnych. Szczególnie kryminał regionalny okazał się subgatunkiem śmiało odsłaniającym i zabudowującym nowe przestrzenie mityczne nie tylko wielkiego, ale też małego miasta. Wreszcie interesowała nas powieść kryminalna jako wytwór literatury popularnej i jej związek z popkulturą oraz różne zabiegi estetyzacji i sposoby istnienia tego gatunku, również w odniesieniu do adaptacji filmowych, a także rola perswazyjna i kreatywna kryminału w obszarze szeroko pojętej kultury współczesnej. Wyżej wymienione tematy ułożyły się w niniejszym tomie w siedem działów prezentujących refleksję nad powieścią kryminalną w porządku diachronicznym i synchronicznym. Dało to w sumie satysfakcjonujący obraz gatunku i odsłoniło charakter naszej

konferencji; dość obszernej w zakresie proponowanych tematów, także przy udziale uczonych niemieckich, których teksty zamieszczone zostały w oddzielnej monografii *Facetten des Kriminalromans*⁵.

Interesujące okazało się to, że powieść kryminalna nie zna granic historycznych. Ani czas rozgrywającej się akcji (np. starożytność egipska zaprezentowana przez Roksanę Blech i Joannę Popielską-Grzybowską czy rzymska – przedstawiona na podstawie książek Lindseya Davisa przez Piotra Kallasa), ani czas pisania nie stanowią wyznaczników gatunku. W sumie opisywane problemy usytuowano w bardzo szerokim i nowym dla polskojęzycznego czytelnika kontekście. W perspektywie świata przedstawionego pojawiły się również osiemnastowieczna Rosja (jeden z wątków powieści Borysa Akunina opisany przez Małgorzatę Medecką), Paryż polskich romantyków jako przestrzeń w powieści Pawła Goźlińskiego *Jul* (w kontekście artykułów Leszka Libery oraz Jakuba Rawskiego), angielski i polski świat kryminału dziewiętnastowiecznego (w kreacjach takich pisarzy jak: William Collins, Józef Dzierzkowski, Władysław Sabowski, Leo Belmont, Walery Przyborowski), a także wileńska powieść kryminalna w odcinkach z dwudziestolecia międzywojennego w brawurowym odczytaniu Tadeusza Bujnickiego. Interesująco piszą o nich Maria Berkan-Jabłońska, Marta Ruszczyńska, Aneta Narolska, Magdalena Żmudziak i Anna Kaczmar. Europejska i amerykańska powieść kryminalna XX i XXI wieku jest w niniejszym zbiorze reprezentowana przez literaturę szwedzką (artykuł Moniki Samsel-Chojnackiej), rosyjską i gruzińską (proza wspomnianego Akunina analizowana przez ks. Stefana Radziszewskiego, Karolinę Prazuch i Małgorzatę Medecką), niemiecką (bestseller Leonie Swann w ujęciu Roksanę Owcarz) oraz amerykańską (spojrzenie Barbary Zwolińskiej na twórczość Elizabeth George). Dużą część monografii zajmuje święcący właśnie triumfy współczesny kryminał polski, reprezentowany przez dorobek Krajewskiego i Miłoszewskiego oraz kilka współczesnych pisarek. Tematy feministyczne poruszyły w swoich artykułach Marta Wiatrzyk-Iwaniec, Magdalena Tosik, Julia Poświatowska i Małgorzata Stadnik. Nie zabrakło również klasyki rodzimego kryminału reprezentowanej przez Joannę Chmielewską (artykuły Joanny Gorzelanej, Małgorzaty Stadnik i Elżbiety Gazdeckiej) oraz Zbigniewa Nienackiego (Małgorzata Peroń i Dominik Borowski). Retoryczne funkcje powieści kryminalnej dla dzieci i młodzieży analizował Mirosław Ryszkiewicz. Natomiast Janusz Łastowiecki pokusił się o przedstawienie kryminału funkcjonującego w przestrzeni radiowej na przykładzie słuchowiska *Andy* Krzysztofa Czczota.

Zielonogórska konferencja wyraźnie usankcjonowała słowo **k r y m i n a ł** przejęte z języka potocznego – jako synonim dla nazwy gatunku **p o w i e ś ć k r y m i n a l n a**.

⁵ *Facetten des Kriminalromans. Ein Genre zwischen Tradition und Innovation*, red. E. Parra Membrives, W. Brylla, Gunter Narr Tubinga 2015.

Ryzyko konferencji z uwzględnieniem tego właśnie terminu („kryminał”) warte było podjęcia, ponieważ mimo rozbieżności tematów i stanowisk znaleziono też wspólny mianownik. Większość analiz skupiła się bowiem wokół tego samego problemu – kwestii genologicznych. Okazało się, że ten najbardziej skonwencjonalizowany z gatunków, któremu Lasić wyznaczył dość sztywne ramy, być może jako jeden z ostatnich, wymyka się standardom i często łamie nienaruszalne do tej pory zasady. Coraz trudniej jest wyodrębnić dla nowo powstających pododmian specyficzne cechy gatunkowe, które decydują o ich jednoznacznej klasyfikacji. Po matryce kryminalne sięgają również uznani pisarze literatury wysokiej, która dziś zazębia się i przenika z tak obcymi do niedawna obszarami powieści popularnej. Pilnie strzeżone granice dwóch światów na gruncie prozy kryminalnej rozmywają się, co potwierdza coraz popularniejsze mniemanie, że nie ma literatury wysokiej i niskiej, a jest jedynie dobra lub zła. Jednak rozważania o gatunku nie przesłoniły innych nośnych tematów, które okazały się warte uwagi. Z pewnością należy odnotować dyskurs o przestrzeni w kryminale w kontekście analiz Moniki Samsel-Chojnackiej i Roksany Owczar. O asocjacjach i memach kulturowych uruchomianych przez kryminały w interdyscyplinarnym ujęciu napisali Magdalena Jurewicz i Krystian Saja. Na konferencji nie zabrakło także refleksji nad gatunkiem w kontekście literackiego i kulturowego pogranicza. Ten obszar reprezentują kryminały Stanisława Lema (omówione przez Macieja Dajnowskiego), dziewiętnastowieczne powieści galicyjskie oraz powieść zielonogórzanina Andrieja Kotina. Odnotowana została również obecność badań ginokrytycznych w tym nurcie literackim i to w kontekście zarówno pisarek, jak i bohaterów.

Jeszcze kilka lat temu w polskiej literaturze przedmiotu opracowania dotyczące powieści kryminalnej, w odróżnieniu od bogatego anglojęzycznego dorobku w tym zakresie, ograniczały się do kilku pozycji⁶. Faktem jest, że rodzimy materiał badawczy praktycznie nie istniał. Kryminał nie był gatunkiem dobrze widzianym w PRL-u, stąd apetyt na sztucznie usuniętą z rodzimej literatury tematykę. Po przełomie, jakiego dokonali Czubaj i Wojciech Burszta⁷, mamy do czynienia z multiplikacją wielu cieka-

⁶ Poza wspomnianymi w tekście jako znaczące należy wymienić następujące opracowania: R. Caillois, *Powieść kryminalna*, [w:] *idem, Odpowiedzialność i styl. Eseje*, tł. J. Błoński et al., Warszawa 1967; R. Chandler, *Skromna sztuka pisania powieści kryminalnych*, [w:] *idem, Mówi Chandler*, tł. E. Budrewicz, Warszawa 1983. Wśród polskich monografii na uwagę zasługują: S. Baczyński, *Powieść kryminalna*, Warszawa 1932; J. Siewierski, *Powieść kryminalna*, Warszawa 1997. Nie będziemy w niniejszym wstępie powielać informacji o rozwoju powieści kryminalnej, które esencjonalnie zawarł w ostatniej z wymienianych pozycji J. Siewierski. O pododmianach natomiast pisali w przytoczonych wcześniej pozycjach S. Lasić oraz M. Czubaj.

⁷ Mowa tu o pojawieniu się na rynku wydawniczym dwóch rewolucyjnych dla tej dziedziny badań pozycji – M. Czubaj, *op. cit.* oraz M. Czubaj, W. Burszta, *Krwawa setka. 100 najważniejszych powieści kryminalnych*, Warszawa 2007.

wych publikacji dotyczących kryminału⁸, a polskie uniwersytety proponują studentom różnorodne zajęcia z tego zakresu⁹.

Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja stanie się kolejnym ważnym źródłem informacji o gatunku powieści kryminalnej, a przede wszystkim odpowie na podstawowe pytanie dotyczące różnic między kryminałem dawnym a współczesnym. Z pewnością badacze tej tematyki znajdą w naszej monografii interesujące propozycje interpretacyjne wielu tematów, wątków i motywów kryminalnych w literaturze pięknej, jak i oczywiście eksplikacji i odczytań bardziej lub mniej znanych powieści sensacyjnych. Sądzić można, że książka przyniesie również odpowiedź na pytanie o przyczyny niezwyklej popularności tego gatunku w naszych czasach oraz celów i znaczeń kultury popularnej. Dotyczy to przemian, jakie dokonały się w sferze postrzegania samej powieści kryminalnej, która przestała wypełniać tylko wąskie doraźne funkcje rozrywkowe, stając się ważnym narzędziem edukacji społecznej jako utwór z misją. Z drugiej strony trudno nie zauważyć, że popularność tego rodzaju literatury należałoby wiązać z przemianami na gruncie etyczno-kulturowym i z problemem „bonizacji” bądź estetyzacji zła. W sferze szeroko pojętej kultury zło stało się dzisiaj produktem pociągającym i szczególnie atrakcyjnym w sensie marketingowym. Być może dzieje się również i tak, że współczesny gatunek powieści kryminalnej – jako forma hybrydyczna – jest po prostu bliższy czytelnikom. I dla odbiorców bywa dziś bardziej powieścią niż detektywistyczną łamigłówką. Mamy nadzieję, że na pytania o istotę i cele kryminału, o konteksty tworzenia, ale i odbioru, również niniejsza publikacja znajduje – przynajmniej w pewnym stopniu – zadowalającą odpowiedź.

⁸ Warto wymienić takie pozycje, jak: T. Cegielski, *Detektyw w krainie cudów. Powieść kryminalna i narodziny nowoczesności (1841-1941)*, Warszawa 2015; M. Kraska, *Prosta sztuka zabijania*, Gdańsk 2013 oraz B. Darska, *Śledztwo i pleć. O bohaterkach powieści kryminalnych*, Gdańsk 2013.

⁹ Przedmioty zaproponowane studentom przez polskie uczelnie to: Zbrodnie i egzystencja. Rozważania o kryminale (Uniwersytet Adama Mickiewicza), Powieść kryminalna po 1989 roku (Uniwersytet Śląski), Oblicza kryminału: od E.A. Poe do U. Eco (Uniwersytet Łódzki), Powieść kryminalna w literaturze włoskiej XX wieku (Katedra Italianistyki Uniwersytetu Warszawskiego), Kultura popularna: kryminał i horror (Uniwersytet Jagielloński).